

Νεοφιλελευθερισμός και οικονομική κρίση

Θ. Πάκος, Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Στην εισήγησή μου επιχειρώ να στηρίξω, με την προσκόμιση ιστορικών και αναλυτικών επιχειρημάτων, τα ακόλουθα πέντε σημεία: α) το βάρος της παρούσας κρίσης, κορύφωση μιας σειράς ηπιότερων κρίσεων της τελευταίας 40/ετίας, πέφτει αποκλειστικά στους ώμους του κόσμου της εργασίας, β) το βαθύτερο αίτιο της κρίσης συνδέεται στενά με την ιδεολογία και τις οικονομικές πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού, που κυριαρχούν στην παγκόσμια οικονομία, συγκρατημένα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και ασυγκράτητα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μέχρι σήμερα, γ) οι εφαρμοζόμενες σήμερα από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την ΕΕ νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές είναι παρόμοιες με εκείνες που εφαρμόζονταν στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα και είχαν σαν αποτέλεσμα την καταστροφική οικονομική κρίση του 1929, δ) η τραγωδία που βιώνει ο κόσμος της εργασίας στις μέρες μας -αύξηση της ανεργίας, περικοπές των μισθών και των συντάξεων, κατεδάφιση του κοινωνικού κράτους, εκποίηση της δημόσιας περιουσίας, αρπαγή της μικρής και μεσαίας ιδιοκτησίας κλπ- αποτελεί σκοπούμενη και επιθυμητή επιδίωξη της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής, ε) η εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης πολιτικής προϋποθέτει την, και συμβάλλει στην, δραστική συρρίκνωση της πολιτικής δημοκρατίας.

Το κείμενο της εισήγησης συγκροτείται από 6 σύντομες ενότητες. Στην πρώτη περιγράφονται τα χαρακτηριστικά και οι συνέπειες της κρίσης Στην επόμενη ενότητα διερευνάται ο γενεσιουργός ρόλος του νεοφιλελευθερισμού στην πρόκληση, τη διάχυση και τη συνέχιση της κρίσης. Στην τρίτη ενότητα γίνεται αναφορά στο πως η κρίση του 1929 οδήγησε στη θέσπιση του κράτους ευημερίας και στην επόμενη, τέταρτη, περιγράφεται η κατεδάφιση των πολιτικών κράτους ευημερίας και η διάβρωση της δημοκρατίας μετά τη δεκαετία του 1970. Στην πέμπτη ενότητα γίνεται σύντομη αναφορά στο προπαγανδιστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι και πολιτικοί στη νομιμοποίηση της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής. Στην τελευταία, εξαιρετικά σύντομη, ενότητα διατυπώνεται η θέση ότι η συνέχιση της ίδιας πολιτικής δεν θα οδηγήσει σε έξοδο αλλά σε επιδείνωση της κρίσης.

Εισαγωγή

Η εισήγησή μου φιλοδοξεί να προσκομίσει ενδείξεις που υποδηλώνουν ότι η παρούσα οικονομική κρίση, η κρίση του 2007/8, έχει πολιτικό-ιδεολογικό υπόβαθρο και οφείλεται στην εγκατάλειψη, μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970, της παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής και τη σταδιακή υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής¹. Το υποστηρικτικό για τη θέση αυτή υλικό θα αντληθεί από μια σύντομη αναδρομή στην οικονομική ιστορία της μεταξύ των δυο μεγάλων οικονομικών κρίσεων περιόδου, 1929 και 2007. Στόχος αυτής της αναδρομής είναι να δείξει: α) τη μετάβαση από την αρρυθμιστή οικονομία της 'ελεύθερης' αγοράς, το μικρό και ουδέτερο κράτος που επικρατούσαν πριν την

¹ Ο Σάκης Καράγιωργας συνειδητοποίησε έγκαιρα την μεταβολή της οικονομικής πολιτικής από παρεμβατική σε νεοφιλελεύθερη και προσδιόρισε με σαφήνεια τις άμεσες και μακροχρόνιες αρνητικές συνέπειες που η πολιτική αυτή είχε και εξακολούθησε να έχει στα επίπεδα ανεργίας, την αμοιβή της εργασίας, τις δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις, τους ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ, τη διανομή του εισοδήματος, την παγκόσμια κατανομή της οικονομικής ανάπτυξης κλπ. Βλέπε: Σάκης Καράγιωργας (1985/1994) *Μελέτες, Άρθρα, Ομιλίες*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

κρίση του 1929, στην ρυθμισμένη οικονομία της αγοράς και στο εκτεταμένο κράτος πρόνοιας και ευημερίας της τεσσαρακονταετίας 1935-1975 και β) την επιστροφή στη νέα παγκόσμια αυτή τη φορά αρρυθμιστή οικονομία της 'ελεύθερης' αγοράς και τη γενικότερη αξιακή κρίση που βιώνει σήμερα ο κόσμος.

Η εισήγηση αποτελείται από 6 σύντομες ενότητες. Στην πρώτη επισημαίνεται η χρηματοπιστωτική αφητηρία της κρίσης καθώς επίσης η γενίκευσή της και οι συνέπειες που έχουν τόσο η ίδια η κρίση όσο και οι μεροληπτικές πολιτικές αντιμετώπισής της στο κόσμο της εργασίας. Στην επόμενη ενότητα διερευνάται ο γενεσιουργός ρόλος του νεοφιλελευθερισμού στην πρόκληση και την επιδείνωση της κρίσης. Στην τρίτη ενότητα γίνεται αναφορά στο πως η κρίση του 1929 οδήγησε στη δημιουργία του παρεμβατικού κράτους πρόνοιας και στη επόμενη, τέταρτη, περιγράφεται η κατεδάφιση των πολιτικών κράτους πρόνοιας και η συρρίκνωση της δημοκρατίας μετά τη δεκαετία του 1970. Στην πέμπτη ενότητα γίνεται σύντομη αναφορά στο προπαγανδιστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι για τη δημοκρατική νομιμοποίηση της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής. Στην τελευταία, εξαιρετικά σύντομη, ενότητα διατυπώνεται η θέση ότι η συνέχιση της ίδιας πολιτικής δεν θα οδηγήσει σε έξοδο αλλά σε επιδείνωση της κρίσης.

1. Φύση και συνέπειες της οικονομικής κρίσης

Η παρούσα κρίση, κορύφωση μιας σειράς μικρότερων, ξέσπασε ανοιχτά στον χρηματιστικό² τομέα των ΗΠΑ το φθινόπωρο του 2007 και ακαριαία, σχεδόν, διαχύθηκε και στους αντίστοιχους τομείς των ευρωπαϊκών, κατά κύριο λόγο, χωρών. Για να σώσουν το παγκόσμιο, ουσιαστικά ιδιωτικό, χρηματιστικό σύστημα οι κυβερνήσεις, ανεξάρτητα από ιδεολογικό ένδυμα³, διέθεσαν και διαθέτουν ακόμα, τρισεκατομμύρια δημόσιο χρήμα⁴. Η διάσωση του χρηματιστικού τομέα οδήγησε σε έκρηξη του δημόσιου χρέους. Οι δε πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν με σκοπό την εξυπηρέτηση - εξόφληση του δημόσιου χρέους και που σταδιακά προσέλαβαν το χαρακτήρα ληστρικής επιδρομής στο εισόδημα της εργασίας, μετέτρεψαν τη χρηματιστική κρίση σε γενική οικονομική, κοινωνική και ανθρωπιστική κρίση. Η τελευταία, προς το παρόν, πλήττει με ιδιαίτερη σφοδρότητα τις περιφερειακές χώρες της ΕΕ, αλλά, αν δεν αλλάξει η πολιτική στην ΕΕ, η κρίση θα επεκταθεί και στον πυρήνα της.

Τα έως τώρα γεγονότα προδικάζουν ότι οι συνέπειες αυτής εδώ της κρίσης θα αποδειχθούν καταστροφικότερες από τις αντίστοιχες της άλλης μεγάλης κρίσης του 1929. Μάλιστα για κάποιες οικονομίες, όπως η Ελληνική, η πρόβλεψη αυτή έχει γίνει ζοφερή πραγματικότητα. Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι η κρίση δεν χτυπά όλα τα κοινωνικά στρώματα με την ίδια σφοδρότητα. Μάλιστα το πιο πλούσιο στρώμα, το ένα εκατοστό του πληθυσμού, φαίνεται ότι ισχυροποιεί τη θέση του τόσο σχετικά όσο και απόλυτα.⁵ Επιπλέον, καθώς οι κυβερνήσεις επιλέγουν μεροληπτικές πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης, επιρρίπτοντας το κόστος στον κόσμο της εργασίας, η κρίση προσλαμβάνει, μέρα με τη μέρα,

² Η διάκριση ανάμεσα σε χρηματιστικό και πραγματικό τομέα μπορεί να είναι ήδη ξεπερασμένη στην πράξη. Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι το σύνολο της οικονομίας έχει 'χρηματιστικοποιηθεί' (financialized).

³ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην περίπτωση της Ελλάδας η οικονομική πολιτική παραμένει σταθερή πάρα τις αλλαγές στην κομματική βάση των κυβερνήσεων. Το ίδιο συμβαίνει και στις άλλες χώρες της περιφέρειας της ΕΕ, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία.

⁴ Σύμφωνα με τους Kotz, D. M. και Hall, T (2009) *The Marxist Crisis Theory and the Current Crisis*, Internet., οι ΗΠΑ έχουν διαθέσει, μέχρι τώρα, 12,1 τρισεκατομμύρια για να σώσουν τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρίες κλπ. Ανάλογα φαίνεται να είναι και τα ποσά που διέθεσε και διαθέτει ακόμα η ΕΕ.

⁵ Σύμφωνα με τον Crotty (2012: 88) *The great austerity war: what caused the US deficit crisis and who should pay to fix it?* *Cambridge Journal of Economics* 36: 79-104, το μερίδιο του πλουσιότερου 1% των αμερικανών, προς το τέλος της δεκαετίας του 1920, είχε σκαρφλώσει στο 23,9% του ΑΕΠ της χώρας. Το 2007 την παραμονή της παρούσας κρίσης είχε ανέλθει στο 23,5.

το χαρακτήρα γενικευμένης σύγκρουσης ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο. Στη σύγκρουση αυτή ο κόσμος της εργασίας δεν αντιμετωπίζει άμεσα το κεφάλαιο αλλά και το κράτος, το οποίο από παράγοντας ειρήνευσης και ευημερίας για όλους και φύλακας του δημόσιου συμφέροντος, που ήταν σε κάποιο βαθμό κατά την τεσσαρακονταετία του παρεμβατικού κράτους πρόνοιας, μετατρέπεται ταχύτατα σε πειθήνιο υπηρέτη του υπερεθνικού χρηματιστικού κεφαλαίου, και ειδικά του τοκογλυφικού⁶. Οι πολιτικές λιτότητας που με διάφορες μορφές εφαρμόζονται παντού εξυπηρετούν μόνο το μεγάλο κεφάλαιο και τις υπερεθνικές εταιρίες. Και προκειμένου να νομιμοποιηθούν οι σχετικές πολιτικές χρησιμοποιούνται όλα τα μέσα προπαγάνδας και παραπληροφόρησης. Χαρακτηριστική είναι από την άποψη αυτή η παραπληροφόρηση αναφορικά με τα αίτια της αύξησης του δημόσιου χρέους. Το δημόσιο χρέος άρχισε να αυξάνει παράλληλα με τη μείωση της φορολογίας του μεγάλου πλούτου και των υψηλών εισοδημάτων⁷. Και επιδεινώθηκε με το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Ήταν η ‘ανάγκη’ να διασωθεί το παγκόσμιο (ιδιωτικό) χρηματοπιστωτικό σύστημα που αρχικά εκτίναξε το δημόσιο χρέος και είναι το ίδιο χρηματοπιστωτικό σύστημα, με το προσωπείο των δήθεν απρόσωπων αγορών, που καθιστά το χρέος, διαχρονικά αυτή τη φορά, μη εξοφλητέο με την κατευθυνόμενη αύξηση των επιτοκίων δανεισμού και τις άλλες κερδοσκοπικές πρακτικές. Αυτό που επίσης αποκρύπτεται είναι η ουσιαστική μετάλλαξη του κράτους. Το σημερινό κράτος δεν είναι το μεταπολεμικό κράτος. Το κράτος της τελευταίας τριακονταετίας, ανεξάρτητα αν είναι μεγάλο ή μικρό, αποτελεσματικό ή αναποτελεσματικό, αδιάφθορο ή διεφθαρμένο είναι δημιούργημα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και πολιτικής. «[Ζούμε] στην εποχή της απάτης»⁸.

2. Κοιτάζοντας πίσω από την οικονομική πρόσοψη της κρίσης

Η νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική, που άρχισε να εφαρμόζεται κεκαλυμμένα από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και πιο ανοιχτά από το 1980 και μετά⁹, και που αποτελεί μέρος της ευρύτερης νεοφιλελεύθερης κοσμοθεωρίας, ανέτρεψε εκ θεμελίων τη φιλοσοφία, τους θεσμούς και όλες τις συναφείς ρυθμίσεις της μεταπολεμικής μικτής οικονομίας. Ο περιορισμός των οικονομικών λειτουργιών του κράτους, και συγκεκριμένα των λειτουργιών κοινωνικής προστασίας (ασφάλιση, υγεία, παιδεία), η απόσυρση του κράτους από την άμεση παραγωγική δράση, οι ιδιωτικοποιήσεις της δημόσιας περιουσίας, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, η ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής ασφάλισης και των δημόσιων υποδομών, η

⁶ Φυσικά δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι η διάκριση ανάμεσα στο τοκογλυφικό και παραγωγικό κεφάλαιο έχει κυρίως θεωρητική αναλυτική σημασία. Στην πράξη διαπλέκονται στενά. «Η διάκριση μεταξύ βιομηχανικού κεφαλαίου και χρηματιστικού κεφαλαίου έχει γίνει πια ασαφής, με βιομηχανικές εταιρίες όπως η General Motors και η General Electric να βγάζουν μεγαλύτερα κέρδη από το χρηματιστικό τομέα παρά από τη βιομηχανική δραστηριότητα» Chang, H. J. (2011: 129) 23 *Αλήθειες που δεν μας Λένε για τον Καπιταλισμό*, Εκδόσεις Καστανιώτη.

⁷ Ο οριακός φορολογικός συντελεστής του φόρου εισοδήματος στις ΗΠΑ το 1942 ορίστηκε στο 94% για εισοδήματα πάνω από 200.000 δολάρια, σε τρέχουσες σημερινές τιμές. Παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα και μετά τον πόλεμο. Άρχισε να μειώνεται με βραδείς ρυθμούς από τη δεκαετία του 1960 και ραγδαία μετά το 1980. Σήμερα σε όλο τον κόσμο η φορολογία των κερδών που τα καρπώνονται τα πιο πλούσια στρώματα ουσιαστικά δεν φορολογούνται. Αλλά και οι τυπικοί φορολογικοί συντελεστές των κερδών είναι χαμηλότεροι από εκείνους που επιβάλλονται στο εισόδημα της μεγάλης μάζας των εργαζομένων. Εξαιρούνται ασφαλώς τα εισοδήματα των ‘χρυσών αγοριών’.

⁸ Ο Goethe στο Γκαίτς Φον Μπερλίχγκεν. Από Π. Κανελλόπουλος Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος, τόμος 14: 271, Βήμα.

⁹ Τη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική την εφαρμόζουν όχι μόνο οι συντηρητικές κυβερνήσεις αλλά και οι σοσιαλδημοκρατικές και ‘σοσιαλιστικές’ κυβερνήσεις. Μιττεράν, Γκονζάλες, Παπανδρέου. Για μια παρόμοια ανάλυση βλέπε σχετικά άρθρα για την αντιμετώπιση της κρίσης του στασιμοληθωρισμού στην Ευρώπη του Σάκη Καράγιωργα (1985/1994) *Μελέτες, Άρθρα, Ομιλίες*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

πλήρης απελευθέρωση της διεθνούς κίνησης του κεφαλαίου -ειδικά του χρηματιστικού- η κατάργηση των κανόνων λειτουργίας των τραπεζών, η δραστική μείωση της φορολογίας των κερδών, η ανοχή ή και σιωπηρή ενθάρρυνση δημιουργίας φορολογικών παραδείσων και εξωχώριων επιχειρήσεων, η άνθιση του παράνομου τομέα της οικονομίας, καθώς επίσης και μια επιθετική προώθηση της οικονομίας της 'ελεύθερης' αγοράς σε παγκόσμιο επίπεδο αποτελούν όψεις της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής. Αυτές οι αλλαγές στη βαθύτερη ουσία τους είναι 'πολιτικές και ιδεολογικές' και όχι 'οικονομικές'. Πρόκειται για πολιτικές που θέτουν τη δημοκρατία υπό τον έλεγχο της οικονομίας.

Ός προς την οικονομική αποτελεσματικότητα τα γεγονότα μιλάνε από μόνα τους. Όχι μόνο δεν αντιμετώπισαν τις μερικές και σχετικά ήπιες κρίσεις των δεκαετιών του 1980 και 1990 αλλά αποτέλεσαν και τον κύριο συντελεστή της μεγάλης κρίσης του 2007/8. Ο αναπροσανατολισμός της οικονομικής πολιτικής δε βασίστηκε σε αντικειμενική ανάλυση και στάθμιση των πραγματικών οικονομικών προβλημάτων. Ούτε επίσης σε κάποια συγκριτική ή άλλης μορφής αξιολόγηση της προσφορότητας εναλλακτικών πολιτικών. Η αλλαγή στηρίχθηκε σε καθαρά ιδεολογικά κριτήρια. Ο στασιμοπληθωρισμός της δεκαετίας του 1970 και οι κρίσεις που ακολούθησαν αξιοποιήθηκαν ως μέσο για την εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης ρύθμισης, δηλαδή για την προσαρμογή του θεσμικού - πολιτικού πλαισίου στις 'ανάγκες' της οικονομίας της 'ελεύθερης αγοράς'. Ένα μικρό απάνθισμα θέσεων διακεκριμένων νεοφιλελεύθερων οικονομολόγων δείχνει με καθαρό τρόπο ότι τα επιχειρήματα που επικαλούνται για να στηρίξουν τις θέσεις τους δεν είναι οικονομικά αλλά πολιτικά και ιδεολογικά. «Η ελεύθερη αγορά δεν είναι μόνο ο πιο αποτελεσματικός δρόμος για την οικονομική ανάπτυξη αλλά και ο μόνος αποτελεσματικός δρόμος για ένα ανερχόμενο πρότυπο ζωής για τις μάζες των ανθρώπων¹⁰». Η 'ελεύθερη' αγορά είναι το μόνο οργανωτικό πρότυπο της οικονομίας που δημιουργεί «αυθόρμητη τάξη¹¹». Η τελευταία που αποτελεί τη φυσική κατάσταση¹² των πραγμάτων «είναι το αποτέλεσμα της ανθρώπινης πράξης αλλά όχι το αποτέλεσμα του ανθρώπινου σχεδιασμού¹³». Και τούτο επειδή η 'ελεύθερη' αγορά οδηγεί σε «αποτελέσματα που είναι απρόβλεπτα και εντελώς διαφορετικά από εκείνα που θα μπορούσε να προβλέψει κανείς¹⁴». Βέβαια οι θέσεις αυτές δεν χρειάζεται ποτέ να επιβεβαιωθούν με προσφυγή στα δεδομένα. «Η βασιμότητα της θεωρίας δεν μπορεί ποτέ να ελεγχθεί εμπειρικά¹⁵». Την αποδέχεσαι ή δεν την αποδέχεσαι. Όσοι δε την αποδέχονται είναι και αποφασισμένοι να την επιβάλλουν και σε εκείνους που δεν την αποδέχονται.

Ενδεικτικό είναι από την άποψη αυτή το γεγονός ότι το ξέσπασμα της κρίσης αντί να αποτελέσει αφορμή για αναδίπλωση και προβληματισμό χρησιμοποιήθηκε από τις κυβερνήσεις της ΕΕ, κατά κύριο λόγο, προκειμένου να εφαρμοστούν πολιτικές απαλλοτρίωσης της αμοιβής της εργασίας, των συντάξεων, της μικροιδιοκτησίας και του δημόσιου πλούτου. Η αρπαγή των μισθών, των συντάξεων, της αποταμίευσης του κόσμου της εργασίας και η ληστρική φορολόγηση της μικρής και μεσαίας περιουσίας, κλπ που συντελείται στις χώρες της περιφέρειας της ΕΕ οδηγεί ταχύτατα όχι μόνο στην οικονομική υποδούλωση της μεγάλης πλειοψηφίας των λαών των χωρών αυτών αλλά και σε ουσιαστική απώλεια της εθνικής ανεξαρτησίας, της λαϊκής κυριαρχίας και όλων των σχετικών δημοκρατικών δικαιωμάτων.

¹⁰ Πρόκειται για θέση του Friedman, την οποία παραθέτει ο Edwards, C. (1985: 19) *The Fragmented World: Competing Perspectives on Trade, Money and Crisis*, Methuen.

¹¹ Hayek, F (1982 2) *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Keagan Paul.

¹² Από παρόμοιες αυτοαναφορικές έννοιες πηγάζουν οι κενοί περιεχομένου όροι όπως το 'φυσικό ποσοστό ανεργίας', 'φυσική διανομή' κλπ.

¹³ Hayek, F. (1991) *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, The University of Chicago Press.

¹⁴ Hayek, F. (1984: 255) *Collected Readings*. Η αναφορά από το Πάκος Θ. (1992: 204) *Ανταγωνισμός συγκέντρωση και Τεχνολογία*, Εκδόσεις Παπαζήση.

¹⁵ Όπ. π. (1984: 255), από Πάκος ο.π. (1992: 206).

Το γεγονός ότι η κατάργηση των ρυθμίσεων της μικτής οικονομίας, ειδικότερα των οικονομικών ρυθμίσεων που αποσκοπούσαν στη διάχυση της ευημερίας στον κόσμο της εργασίας, την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική και περιβαλλοντική προστασία και η αντικατάστασή τους από τις μη ρυθμίσεις της 'ελεύθερης αγοράς' δεν οδήγησαν σε καλύτερες μέρες, όπως υπόσχονταν οι εμπνευστές τους, αλλά στη βαθιά, οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά καταστροφική κρίση που σήμερα βιώνουμε¹⁶ υποδεικνύει, αν δεν επιβάλλει, την εστίαση της έρευνας στην οικονομική ιστορία των τελευταίων 30 με 35 χρόνων για να δούμε πως, στη βάση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και πολιτικής, οικοδομήθηκε η παγκόσμια οικονομία της 'ελεύθερης αγοράς,' δηλαδή η σύγχρονη μορφή του καπιταλισμού αλλά και πως φτάσαμε στην κρίση. Μας προτρέπει, επίσης, να ανατρέξουμε στην ιστορία για να δούμε ότι το κράτος ευημερίας δεν υπήρξε παρά μια παρένθεση στην εποχή του καπιταλισμού. Και ως αρχίζουμε από το τελευταίο αυτό.

3. Η κρίση του 1929 και η θεμελίωση του παρεμβατικού κράτους

Η κρίση του 1929 και οι καταστροφικές συνέπειές της σε συνδυασμό με την κριτική της ασκούμενης και τότε φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής (προσκολλημένης στην αρχή του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού και τη λιτότητα) από πλειάδα οικονομολόγων¹⁷, σε συνδυασμό με την επιτυχή εκβιομηχάνιση της οικονομίας της Σοβιετικής Ένωσης και τη στερέωση του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας, βρίσκονται στη βάση της οικοδόμησης της μεικτής-παρεμβατικής οικονομίας στη Δύση, που οδήγησε στη χρυσή μεταπολεμική 25/ετία.

Ασφαλώς η οικοδόμηση του παρεμβατικού κράτους και της μικτής οικονομίας δεν πραγματοποιήθηκε χωρίς αντιστάσεις. Το κεφάλαιο και οι πολιτικοί και ιδεολογικοί του εκπρόσωποι αντιτάχθηκαν με σφοδρότητα σε κάθε μέτρο δημιουργίας του κράτους πρόνοιας¹⁸. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αρχικά, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την κρίση οι κυβερνήσεις στις ΗΠΑ και σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, πχ Γερμανία, εφάρμοσαν πολιτικές λιτότητας σαν και αυτές που εφαρμόζονται σήμερα στη χώρα μας και στις άλλες χώρες της ΕΕ, περιφερειακές και μη. Το αποτέλεσμα; Επιδείνωση, όπως και σήμερα, της οικονομικής κρίσης και στην περίπτωση της Γερμανίας υπονόμηση της δημοκρατίας¹⁹. Η αλλαγή άρχισε από τις ΗΠΑ και τον πρόεδρο Franklin Delano Roosevelt. Το 1933 όταν ξεκίνησε η Προεδρεία Roosevelt, η φοβία, η οποία είχε καλλιεργηθεί έντεχνα από τα εταιρικά συγκροτήματα, τις τράπεζες και τους κερδοσκόπους που είχαν αρπάξει²⁰ στην προηγούμενη

¹⁶ Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι η κρίση δεν είναι επώδυνη για όλους. Οι μεγάλες εταιρίες και οι πλούσιοι ιδιοκτήτες τους βλέπουν τον πλούτο τους τόσο σε απόλυτους όσο και σχετικούς όρους να αυξάνεται..

¹⁷ Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ονόματα όπως του J. M. Keynes, G. Myrdal κ.α. Μάλιστα ο Keynes με επιστολή του στη The New York Times υποστήριζε ότι μόνο η αύξηση των δημόσιων δαπανών θα έβγαζε την οικονομία από την ύφεση. Brown, E. H. (2008: 152) *The Web of Debt: The Shocking Truth About Our Money System And How WE Can Break Free*, Third Millennium Press.

¹⁸ Για μια λεπτομερή πραγμάτευση της αντίδρασης εναντίον της πολιτικής του New Deal στις ΗΠΑ βλέπε: Phillips-Fein, K (2009: 269). *Invisible Hands: The Businessmen's Crusade Against the New Deal*, W.W. Norton.

¹⁹ Να πως περιγράφει την οικονομική πολιτική του καγκελάρου Χαϊντριχ Μπρύνινγκ ο Galbraith, J. K. (1976: 172) *Το Χρήμα, Εκδόσεις Παπαζήση*: «Οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων είχαν μειωθεί κατά το ένα πέμπτο, και η φορολογία των ημερομισθίων, των μισθών και των εισοδημάτων είχε αυξηθεί έντονα. Τα επιδόματα ανεργίας είχαν επίσης μειωθεί. Τον επόμενο χρόνο η ανεργία έφτασε στο ένα πέμπτο της γερμανικής εργατικής δύναμης, και τον αμέσως επόμενο [χρόνο] ήρθε ο Χίτλερ.»

²⁰ Να μια σημάδια και για το σήμερα περίπτωση με τη γραφή του J. K. Galbraith (1980: 255) *Η Εποχή της Αβεβαιότητας*, Εκδόσεις Παπαζήση: «Η χρυσή εποχή του Goldman Sachs ήταν οι έντεκα σχεδόν μήνες που άρχισαν στις 4 Δεκεμβρίου 1928. Αυτή τη μέρα ιδρύθηκε η Goldman Sachs Trading Corporation. Ήταν μια εταιρία επενδύσεων που λειτουργούσε μονάχα για να επενδύει σε άλλες εταιρίες. Μετοχές 100 εκατομμύρια

φούσκα των ακινήτων και του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης τις μικρές αποταμιεύσεις και τα σπίτια της μεγάλης μάζας των εργαζομένων,-όπως ακριβώς έγινε και με την παρούσα-αποθάρρυνε οποιαδήποτε προσπάθεια δράσης²¹. Με το σύνθημα «το μόνο που έχουμε να φοβηθούμε είναι ο φόβος ο ίδιος» ο Roosevelt άρχισε να δημιουργεί τις θεσμικές και οργανωτικές βάσεις για τον αναπροσανατολισμό της οικονομικής πολιτικής.

Η προσπάθεια εντάθηκε στη διάρκεια και αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εμπειρία του επιτυχημένου προγραμματισμού της οικονομίας κατά τη διάρκεια του πολέμου υπήρξε κρίσιμη στη συγκρότηση των θεσμών και των πολιτικών που μετασχημάτισαν το σύστημα της ‘ελεύθερης αγοράς’ του μεσοπολέμου σε μεικτή οικονομία, με προεξάρχουσα την παρουσία του κράτους. Είναι οι παρεμβατικές πολιτικές, σε συνδυασμό με άλλες ευνοϊκές συγκυρίες όπως ή ύπαρξη του αντίπαλου δέους της οικονομίας του κεντρικού σχεδιασμού, που οικοδόμησαν ό,τι έχει αποκληθεί ‘χρυσή 25/ετία,’ η οποία, ακόμη και αν δεν υπήρξε τέτοια, ήταν σίγουρα μια περίοδος χωρίς ιστορικό προηγούμενο σε οικονομικές και κοινωνικές επιτεύξεις. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από επιτυχημένη κρατική ρύθμιση-προγραμματισμό της οικονομίας και παράλληλη ανάληψη άμεσης οικονομικής δράσης από το κράτος – δημόσιες επιχειρήσεις, εθνικοποιήσεις. Το αποτέλεσμα γνωστό: οικονομική σταθερότητα, ανάπτυξη, πλήρης απασχόληση, άνοδος του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων, περιορισμός της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου.

Δε χρειάζεται να λεχθεί ότι τα οικονομικά συμφέροντα, τα οποία ήταν υπεύθυνα για την κρίση και που σε μεγάλο βαθμό επωφεληθήκαν από αυτή, ήταν αντίθετα. Αναφέρθηκε ήδη²² η λυσσαλέα αντίσταση του χρηματιστικού κεφαλαίου. Εδώ μόνο λίγα λόγια για τους φιλελεύθερους οικονομολόγους²³. Όχι μόνο δεν έχασαν την πίστη τους στην ουτοπία της ‘ελεύθερης αγοράς’ αλλά εργάστηκαν συστηματικά για την υπονόμηση της μεικτής οικονομίας²⁴. Προκειμένου να δώσουμε μια εικόνα των σχετικών θέσεων αρκεί μια σύντομη αναφορά στους απόστολους του νεοφιλελευθερισμού τους Hayek και Friedman. Και οι δυο αντιτάχτηκαν στην πολιτική παρέμβασης για την έξοδο από την κρίση. Μάλιστα ο Friedman απέδωσε το βάθεμα της κρίσης στη λανθασμένη νομισματική πολιτική²⁵. Ενώ ο Hayek θεωρούσε την άμεση παρέμβαση του κράτους στην οικονομία σαν «δρόμο προς τη δουλεία»²⁶.

δολάρια κυκλοφόρησαν, από τα οποία το 90% πουλήθηκε στον κόσμο...Το Φεβρουάριο η Trading Corporation συγχωνεύτηκε με την Financial and Industrial Securities Corporation...Και τον Ιούλιο, οι ενωμένες εταιρίες δημιούργησαν την εταιρία Σεναντόα. . Εγκρίθηκαν προνομιούχες και κοινές μετοχές 102,3 εκατομμύρια δολάρια και πάλι για να επενδυθούν σε άλλες μετοχές. Τον Αύγουστο η Σεναντόα ...δημιούργησε την εταιρία Blue ridge Corporation για 143 εκατομμύρια δολάρια. Λίγες μέρες αργότερα, πίσω στην Trading Corporation εκδόθηκαν 714 ακόμα εκατομμύρια... [Η τιμή της] Trading Corporation τον Φεβρουάριο του 1928 είχε φτάσει τα 22,50 δολάρια. Δυο χρόνια αργότερα μπορούσαν να αγοράσουν τις μετοχές της για ένα δυο δολάρια. **‘Πήρε την περιουσία μου’** είπε ένας θλιμμένος σχολιαστής για το χρηματομεσίτη του, **‘και την έκανε πενταροδεκάρες’.**»

²¹ Η παρέμβαση για τη ρύθμιση της οικονομίας και ειδικότερα για τη θέσπιση κανονιστικού πλαισίου και ελέγχων της λειτουργίας των τραπεζών συνάντησε λυσσώδη αντίσταση από τα θιγόμενα συμφέροντα, δηλαδή το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η Ellen Brown ο.π. (2008: 159-160) αποκαλύπτει και στοιχεία για σχέδιο δολοφονίας του προέδρου Roosevelt προκειμένου να εμποδιστούν οι μεταρρυθμίσεις.

²² Βλέπε υποσημείωση 21.

²³ Ο Hayek, για παράδειγμα, επιχειρηματολογεί εναντίον της παρέμβασης του κράτους στην οικονομία από το μεσοπόλεμο. Και ο Friedman από τις αρχές της δεκαετίας του 1950.

²⁴ «Από τις αρχές του 1930, ο Χάγιεκ και ο φον Μίτσερ επιδίωξαν την εξόντωση των προτάσεων του Κέινς. Από το 1945, σε διάφορους ακαδημαϊκούς και επιχειρηματικούς κύκλους, εμφανίστηκαν ταυτόχρονα διάφορα προγράμματα για να φέρουν κοντά διακεκριμένους εκπροσώπους του φιλελευθερισμού με στόχο την οργάνωση μιας ενιαίας απάντησης στους υπέρμαχους της κρατικής παρέμβασης και του σοσιαλισμού». Τουσέν (2012: 51) *Ο Νεοφιλελευθερισμός από τις Απαρχές του έως τις Μέρες μας*, Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ.

²⁵ Friedman, M., Schwartz, A. J. (1963: 229) *A Monetary Theory of the United States, 1867 – 1960*, Princeton University Press.

²⁶ Το ομότιτλο βιβλίο είναι χαρακτηριστικό. Hayek, F. (1944) *The Road to Serfdom*, Routledge

Αυτό που συνήθως παραβλέπεται είναι ότι η πίστη των θεωρητικών αυτών στην ελεύθερη αγορά δεν στηρίζεται στον ορθολογισμό που αποτελεί το θεμέλιο του θεωρητικού τους έργου. Έχει μεταφυσική προέλευση. Για την ελευθερία της αγοράς είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν τα πάντα: ατομικές ελευθερίες, ατομικά δικαιώματα, πολιτικές ελευθερίες, εθνικές ανεξαρτησίες, ανθρώπινες ζωές. Οι Hayek και Friedman ήταν από τους πρώτους που επισκεφθήκαν τον Pinochet. Με την παρουσία τους εκεί διακηρύσσουν ότι για την επιβολή της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς κάθε κόστος και κάθε τρόπος είναι αποδεκτός. Και αυτό θα επιβεβαιωνόταν κατ' επανάληψη: Χιλή, Αργεντινή, Περού, Αφρική, Νοτιοανατολική Ασία, Κίνα, Χώρες Ανατολικής Ευρώπης, Γιουγκοσλαβία, και εσχάτως Ελλάδα, Πορτογαλία κλπ.

4. Επιστροφή στην αρρυθμιστη αγορά και ο περιορισμός της δημοκρατίας

Σύμφωνα με τον Hyman Minsky²⁷, η περίοδος του παρεμβατικού κράτους, της οικονομικής σταθερότητας, ανάπτυξης και ευημερίας δεν έφθασε στο τέλος της με την άνοδο των Thatcher και Reagan αλλά, μια δεκαετία νωρίτερα, με την Προεδρία Nixon στις ΗΠΑ. Οι δικτατορίες στην Ελλάδα και στη Χιλή αποτελούν πρώιμα δείγματα βίαιης πολιτικής παρέμβασης για την επιβολή της οικονομίας της 'ελεύθερης αγοράς.' Στη Ελλάδα ο 'συνταγματάρχης' Παπαδόπουλος, πριν από σαράντα και πλέον χρόνια, προαναγγέλλει την πολιτική της Τρόικας: «οι Έλληνες πρέπει να τρώνε λιγότερο να εργάζονται περισσότερο και να διεκδικούν λιγότερα»²⁸. Και στη Χιλή, ο 'στρατηγός' Pinochet ο οποίος, για να επιβάλει την 'ελεύθερη αγορά,' μετατρέπει τη χώρα σε ένα απέραντο στρατόπεδο συγκέντρωσης, όπου κυριαρχούν τα βασανιστήρια, οι εξορίες, οι δολοφονίες, οι εξαφανίσεις. Αυτά ακριβώς που ο 'μέγας' Milton Friedman τα είδε σαν το «θαύμα της Χιλής».

Η επιστροφή στην αρρυθμιστη αγορά στηρίχθηκε στη διαμόρφωση πρόσφορης ιδεολογίας και στην παράλληλη θέσπιση και επιβολή πολιτικών κανόνων που παρέχουν στην οικονομία, δηλαδή το κεφάλαιο, όχι μόνο απεριόριστη αυτονομία δράσης αλλά κυρίως τη δυνατότητα να προσδιορίζει το περιεχόμενο και το πεδίο δράσης της δημοκρατίας. Για τον Friedman η «οικονομική ελευθερία αποτελεί αυτοσκοπό ...[και] αποτελεί επίσης απαραίτητο μέσο για την πραγμάτωση της πολιτικής ελευθερίας». Όμως προσοχή: η «πολιτική ελευθερία... όταν επιτευχθεί, έχει την τάση να χρησιμοποιείται για να καταστρέψει την οικονομική ελευθερία»²⁹.» Κατά συνέπεια όταν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στην ελευθερία της αγοράς και την πολιτική ελευθερία, δηλαδή τη δημοκρατία, η τελευταία πρέπει να θυσιάζεται στο βωμό της πρώτης. Στη σφαίρα της οικονομικής πολιτικής ο Friedman απέρριπτε το σύνολο της δημοσιονομικής πολιτικής, εκτός από τις δαπάνες άμυνας και τάξης, απαραίτητες άλλωστε για την προστασία της ελεύθερης αγοράς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το ίδιο έκανε και για όλες τις πολιτικές που είχαν στόχο την ανάπτυξη, την αναδιανομή, τη ρύθμιση και την προστασία της εργασίας, τις εθνικοποιήσεις και τις δημόσιες επιχειρήσεις, την παροχή δημόσιας ασφάλισης, υγείας, εκπαίδευσης. Ωστόσο, υπήρχε και ένας τομέας για τον οποίο θεωρούσε ότι το κράτος έπρεπε να παρεμβαίνει. Αυτός ο τομέας δεν είναι άλλος από το νομισματικό. Πίστευε ότι η κατάλληλη σε κάθε οικονομική συγκυρία ρύθμιση, έλεγχος, καθοδήγηση του χρήματος από το κράτος αποτελούσε κρίσιμη παράμετρο για την εύρυθμο λειτουργία της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι αργότερα όταν ο νεοφιλελευθερισμός μεσουρανούσε φάνηκε σαν να

²⁷ Minsky, H. (1996: xii) Foreword, στο Whalen, C. J. (ed: 1996) *Political Economy for the 21st Century: Contemporary Views on the Trend of Economics*, M.E. Sharpe.

²⁸ Πάκος, Θ. (Αδημοσίευτο) Η οικονομική πολιτική της δικτατορίας

²⁹ Friedman (1962/1982: 8). *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press.

μετανιώνει και να τείνει να συμφωνεί με τους εκπροσώπους της αυστριακής σχολής³⁰, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το κράτος πρέπει να πάψει να ασκεί νομισματική πολιτική και η έκδοση χρήματος να αφεθεί στις δυνάμεις της αγοράς³¹.

Από το 1970 και μετά επινοούνται και εφαρμόζονται πολιτικές σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής που ενισχύουν το κεφάλαιο και αποδυναμώνουν την εργασία. Και αυτό σε παγκόσμια κλίμακα. Το 1997, σε εισήγησή μου σε επιστημονικό συνέδριο που έγινε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, με τίτλο, *Κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος: Δημοκρατία, Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καπιταλισμός στο Κατώφλι του 21^{ου} Αιώνα*,³² υποστήριξα ότι «το σημερινό κράτος βρίσκεται αιχμάλωτο στα χέρια του διεθνούς κερδοσκοπικού κεφαλαίου»³³. Στην εν λόγω εισήγηση προσπάθησα να τεκμηριώσω την άποψη ότι η μεγάλη διεύρυνση της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος, η αύξηση της ανεργίας, η φτώχεια και τα άλλα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και αποστέρησης, που είχαν προσλάβει εφιαλτικές διαστάσεις στις χώρες του τρίτου κόσμου καθώς επίσης και στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, ήταν άμεσες συνέπειες των νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών, τις οποίες είχε επιβάλει το υπερεθνικό κεφάλαιο, σε αγαστή συνεργασία με τις αντίστοιχες εγχώριες ελίτ.³⁴ Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι τα φαινόμενα αυτά αποδίδονται στις ατέλειες της δημοκρατίας σε αυτές τις χώρες και όχι στην παγκόσμια υποχώρηση της δημοκρατίας. Επρόκειτο για υπεραισιόδοξη πίστη στους εύθραυστους θεσμούς του κράτους ευημερίας και απροθυμία αποδοχής της αντιδημοκρατικής φύσης του καπιταλισμού που τόσο ξεκάθαρα είχε αποκαλύψει το έργο του Μαρξ και άλλων κοινωνικών στοχαστών.

Ο καπιταλισμός, με την εξαίρεση της παρένθεσης του παρεμβατικού κράτους ευημερίας και κοινωνικής προστασίας, ουδέποτε υπήρξε δημοκρατικός. Δεν θα μπορούσε να είναι. Διότι αν ήταν δημοκρατικός δεν θα ήταν καπιταλισμός³⁵. Ένας από τους πλέον ακραίους νεοφιλελεύθερους ο Samuel Huntington, στη συμβολή του σε μια έκθεση προς την Τριμερή Επιτροπή (Trilateral Commission), αποκαλούσε το μεταπολεμικό παρεμβατικό κράτος «δημοκρατική πανούκλα»³⁶. Το υπέρτατο αγαθό που κατοχυρώνουν οι θεσμοί της αστικής δημοκρατίας δεν είναι η ατομική ελευθερία αλλά το δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα

³⁰ Σε μια συνέντευξή του στο Reason το 1995, απαντώντας στην κριτική από τη μεριά των αυστριακών που αμφισβητούσαν τον φιλελευθερισμό του είπε ότι δεν θεωρούσε καθόλου κακή ιδέα την απόσυρση του κράτους και από τη νομισματική σφαίρα. Ένας από τους επικριτές του, ο Murray Rothbard, διακεκριμένο μέλος της αυστριακής σχολής έγραφε το 1971, αναφερόμενος στον Friedman, ότι «είναι δύσκολο να τον θεωρήσουμε οικονομολόγο της ελεύθερης αγοράς». Rothbard, M. (1971/2002) *The Individualist*, *Journal of Libertarian Studies*, Fall 2002.

³¹ Αυτή τη θέση προβάλλει και ο Hayek, F. (1976/2008) *The Denationalization of Money*, The Institute of Economic Affairs. Αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένοι ιστορικοί του χρήματος υποστηρίζουν ότι ο έλεγχος του χρήματος στον καπιταλισμό υπήρξε ανέκαθεν υπόθεση των ιδιωτικών τραπεζικών μονοπωλίων. Βλέπε: Brown (2008), Zarlenga, S. (2002) *The Los Science of Money*, American Monetary Institute.

³² Πάκος (2001, επιμέλεια).

³³ Πάκος (2001) Το αναδιανεμητικό υπόβαθρο της κοινωνίας των 2/3, ο.π. Πάκος (2001, επιμέλεια).

³⁴ Ο Chossodovsky (1996/2003) *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Global Research, προσκομίζει στοιχεία για πολλές χώρες στη Λατινική Αμερική, την Αφρική, την Κεντρική, Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, και τη Ασία όπου οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές βύθισαν στην ανεργία και τη φτώχεια το σύνολο της κοινωνίας όχι μόνο του 1/3, όπως συνέβαινε στις ανεπτυγμένες χώρες της δύσης

³⁵ Οι Silk, L. & Vogel, D. (1976) *Ethics and Profits: the Crisis of Confidence in American Business*. New York. Simon & Schuter σε μια ενδιαφέρουσα δημοσκόπηση των σχετικών απόψεων του επιχειρηματικού κόσμου αναφορικά με την δυνατότητα αρμονικής συνύπαρξης καπιταλισμού και δημοκρατίας διαπίστωσαν ότι οι σημαντικότεροι επιχειρηματίες είχαν τη γνώμη ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να υπάρξει και υποστήριξαν ότι για να συνεχίσει να υπάρχει ο καπιταλισμός χρειαζόταν ένα αυταρχικό και ελεγχόμενο πολιτικό σύστημα.

³⁶ Βλέπε συμβολή του Huntington στο: Crozier, M., Huntington, S. & Watanuki, J. (1975). *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York University Press. Τη σχετική αναφορά στον Schweickart 1996: 207) *Against Capitalism*, Westview Press.

παραγωγής³⁷. Είναι ακριβώς αυτός ο θεσμός που εξασφαλίζει «την κοινωνική κυριαρχία των ιδιοκτητών μέσω παραγωγής, δηλαδή κεφαλαίου, πάνω στους μη ιδιοκτήτες»³⁸. Η ουσία του καπιταλισμού σημαίνει ανισότητα, ιεραρχία, υποταγή. σημαίνει ανελευθερία για τον μη ιδιοκτήτη μέσω παραγωγής που αποτελεί τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού σε όλες τις κοινωνίες. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Μαρξ «ο καπιταλισμός απελευθερώνει το κεφάλαιο και όχι τους ανθρώπους»³⁹.

Η αντιδημοκρατική φύση του καπιταλισμού αποκαλύφθηκε σε όλη της την έκταση με την παγκοσμιοποίηση. Οικονομία της ελεύθερης αγοράς σε πλανητικό επίπεδο δεν μπορεί να υπάρξει παρά μονάχα με δραστικό περιορισμό της δημοκρατίας η οποία, στη σύγχρονη της μορφή, έχει κύριο πεδίο εφαρμογής το κράτος⁴⁰. Και αυτό ακριβώς έγινε τα τελευταία 30-35 χρόνια. Σταδιακά οι χώρες που προσδένονται στην παγκόσμια οικονομία της ελεύθερης αγοράς δεν χάνουν μόνο τη δυνατότητα να ασκούν ανεξάρτητη εθνική οικονομική πολιτική αλλά και τη δυνατότητα να υπερασπίζονται την εθνική τους ανεξαρτησία και τη λαϊκή τους κυριαρχία. Από την οπτική αυτή, ό,τι συντελείται σε παγκόσμιο επίπεδο δεν είναι τίποτε άλλο από την επιστροφή στην παλιά καλή εποχή του 'ελεύθερου' αποικιοκρατικού καπιταλισμού. Με τη διαφορά ότι το ρόλο των κανονιοφόρων έχει πάρει το χρέος, και των αποικιακών στρατών οι διεθνείς οργανισμοί και οι ντόπιες ελίτ.

Υποχώρηση της δημοκρατίας είναι πιο ορατή στο πεδίο των διεθνών θεσμών. Αυτό που παρατηρούμε τις τελευταίες δεκαετίες είναι η υποχώρηση της σημασίας και του ρόλου που έχουν οι οργανισμοί προώθησης της συνεργασίας, της αλληλεγγύης και της ειρήνης, πχ. ΟΗΕ και ΔΟΕ, και η ενίσχυση εκείνων που εξυπηρετούν τα συμφέροντα του υπερεθνικού κεφαλαίου, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, NATO. Οι σχετικές διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες βασίζονται οι διεθνείς αυτοί οργανισμοί, περιορίζουν δραστικά την ικανότητα των επιμέρους κρατών να ασκούν οποιασδήποτε μορφής έλεγχο στο υπερεθνικό κεφάλαιο. Χαρακτηριστικές είναι από την άποψη αυτή οι λεγόμενες ελεύθερες οικονομικές ζώνες, περιοχές δράσης του υπερεθνικού κεφαλαίου που απολαμβάνουν απόλυτης ασυλίας απέναντι στο εγχώριο πολιτικό έλεγχο, δημοκρατικό ή άλλο.

Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί διαμορφώνουν και επιβάλλουν στις επιμέρους εθνικές οικονομίες πολιτικές που εξυπηρετούν τα συμφέροντα του υπερεθνικού κεφαλαίου. Μια ενδεικτική αναφορά στις κυριότερες από αυτές το επιβεβαιώνει. Πλήρης απελευθέρωση και χωρίς κόστος (πχ. φορολογία) της διεθνούς κίνησης του κεφαλαίου και μύρια όσα εμπόδια στην κίνηση της εργασίας. Πολιτικές λιτότητας με άξονες την άμεση μείωση της αμοιβής της εργασίας με νομοθετικές παρεμβάσεις και την έμμεση μείωση μέσω αύξησης της ανεργίας και του περιορισμού των δημόσιων δαπανών για ασφάλεια, συντάξεις, υγεία, παιδεία. Αρπαγή του εθνικού δημόσιου πλούτου από τις πολυεθνικές και μεροληπτικός αποκλεισμός επιμέρους κρατών από την ανάληψη άμεσης οικονομικής δράσης. Ουσιαστική κατάργηση, μέσω σταδιακής αποδυνάμωσης, των πολιτικών αναδιανομής και προστασίας της εργασίας που είχαν εισαχθεί κατά την περίοδο του παρεμβατικού κράτους. Δραστική μείωση φορολογίας κερδών και πλούτου και δημιουργία και προστασία φορολογικών παραδείσων κ.α. Τα περισσότερα κράτη, ακόμα και τα πλέον ισχυρά, δεν διαθέτουν πια καμιά δυνατότητα

³⁷ Ένγκελς, Φ. Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους, στο Μαρξ – Ένγκελς (αχρονολόγητο) *Διαλεχτά Έργα*, Τόμος Δεύτερος, Εκδοτικός Οίκος Γνώσεις.

³⁸ Καραγιωργας ((1979: 455). *Δημόσια Οικονομική Ι'*: *Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήση, Ειδικά για το ρόλο της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής από την ατομική ιδιοκτησία σε καταναλωτικά αγαθά και ιδιοκτησία μέσω παραγωγής των άμεσα εργαζομένων βλέπε Καραγιωργα ο.π. (1975/1994) Οργάνωση της Οικονομίας κατά το Σχέδιο συντάγματος.

³⁹ Marx, K. *Grundrisse*, Penguin (1973: 250). Το παράθεμα προέρχεται από το: Πάκος ο.π. (1992: 142).

⁴⁰ Branco, M. C. (2012) Economics Against Democracy, *Review of Radical Political Economics*, V. 44(1): 23-39.

άσκησης ανεξάρτητης πολιτικής. Το χρέος, ανεξάρτητα αν είναι δημόσιο ή ιδιωτικό, αποτελεί το μέσο μέσω του οποίου το υπερεθνικό κεφάλαιο υπαγορεύει το σύνολο της εθνικής οικονομικής πολιτικής τόσο την δημοσιονομική όσο και τη νομισματική.

5. Με ποια μέσα και μηχανισμούς επιβάλλεται ο νεοφιλελευθερισμός

Αλλά πως έφτασαν τα πράγματα ως εδώ; Πως έγινε δυνατό να επιβληθούν ρυθμίσεις και πολιτικές που περιορίζουν τις δημοκρατικές ελευθερίες και τις κοινωνικές κατακτήσεις και σε χώρες στις οποίες οι δημοκρατικοί θεσμοί φαίνεται να λειτουργούν και οι κυβερνήσεις εκλέγονται από την πλειοψηφία των πολιτών; Για το σκοπό αυτό, δηλαδή για την υφαρπαγή της συναίνεσης της πλειοψηφίας των πολιτών χρησιμοποιήθηκαν όλα τα μέσα: προπαγάνδα, παραπλάνηση, τρομοκράτηση, ανοιχτές στρατιωτικές επεμβάσεις.

Εδώ θα σταθούμε μόνο στη νεοφιλελεύθερη προπαγάνδα που εστιάζει σε ζητήματα οικονομικής αποτελεσματικότητας και διατυπώνεται από τους νεοφιλελεύθερους οικονομολόγους με δήθεν ουδέτερο επιστημονικό περιτύλιγμα. Η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του ‘υπαρκτού’ σοσιαλισμού προσέλαβε χαρακτήρα αναμφισβήτητης αλήθειας, της μόνης αλήθειας. Κανένα μυστήριο δεν κρύβεται πίσω από αυτήν την εξέλιξη. Το υπερεθνικό κεφάλαιο χρησιμοποίησε την οικονομική δύναμη που διαθέτει για να την ‘κατασκευάσει’ και, κυρίως, να την περάσει στην κοινωνία⁴¹. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι είχαν και έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι δεύτεροι ως δημιουργοί και οι πρώτοι ως μηχανισμοί μεταφοράς κι εμφύτευσης των νεοφιλελεύθερων δογμάτων στους πολίτες-θεατές.

Οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι κατόρθωσαν να συγκροτήσουν ένα σώμα θέσεων που για τον μέσο πολίτη εμφανίζεται να διαθέτει εσωτερική συνοχή και συνέπεια. Αυτό συμβαίνει επειδή ο μη ειδικός δεν γνωρίζει τους μύριους περιορισμούς και υποθέσεις πάνω στους οποίους εδράζονται τα συμπεράσματα της θεωρίας αυτής. Όπως σημειώθηκε ήδη στις προηγούμενες σελίδες, οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι η οικονομία της ελεύθερης αγοράς δεν είναι απλώς το αποτελεσματικότερο σύστημα οργάνωσης της οικονομίας που επινοήθηκε ως τώρα, αλλά είναι το μόνο, δυνατό, αποτελεσματικό σύστημα. Η ελεύθερη αγορά δεν επιτυγχάνει απλά και μόνο υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης αλλά διαχέει τα οφέλη της στο σύνολο της κοινωνίας. Και όλα αυτά αυτόματα χωρίς σχεδιασμούς ή παρεμβάσεις. Παράλληλα το σύστημα της ελεύθερης αγοράς έχει τη δυνατότητα να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, να αυτορυθμίζεται, να αυτοελέγχεται και να καινοτομεί. Όλα αυτά βέβαια σε πείσμα της οικονομικής ιστορίας που αποδεικνύει το αντίθετο.

Το ίδιο αυθαίρετη και παραπλανητική είναι και η νεοφιλελεύθερη θέση για τον οικονομικό ρόλο του κράτους. Η οικονομία της ελεύθερης αγοράς αποτελεί προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας. Και τούτο επειδή το, όπως υποστηρίζουν, κράτος ασκεί την οικονομική παρέμβαση με τρόπο που περιορίζει την οικονομική ελευθερία και κατ’ επέκταση την πολιτική ελευθερία των πολιτών. Το περίεργο στην προκείμενη περίπτωση είναι ότι δεν λένε τίποτε για τον περιορισμό της ελευθερίας που προέρχεται από τις μεγάλες εταιρίες, πολλές από τις οποίες έχουν οικονομική και άλλη δύναμη μεγαλύτερη από πολλές μεσαίες εθνικές οικονομίες. Ούτε επίσης για το πόσο αναγκαίο είναι το κράτος για την ύπαρξη του καπιταλισμού. Λεπτομέρειες θα πείτε.

Προκειμένου να καταστήσουν την κριτική τους εναντίον του κράτους ευλογοφανή έπρεπε να προσκομισθούν στοιχεία και ‘αποδείξεις’ που να ‘επιβεβαιώνουν, ότι το κράτος δεν είναι απλά ανίκανο να ασκήσει αποτελεσματική οικονομική πολιτική αλλά και ότι όποια οικονομικά μέσα αποσπά από τους πολίτες τα χρησιμοποιεί για να εξυπηρετήσει τις

⁴¹ Grim, R. (1009) *Priceless: How the Federal Reserve Bought the Economics Profession*, Huffington Post. <http://www.alternet.org/story/142603/>.

πολιτικές και γραφειοκρατικές ελίτ που το συγκροτούν. Βέβαια ξεχνούν ότι είναι το κεφάλαιο που παίρνει τη μερίδα του λέοντος. Τέτοια στοιχεία και υπήρχαν και δημιουργούνταν με επιταχυνόμενους ρυθμούς. Θα σταθώ σε δυο σημεία της νεοφιλελεύθερης κριτικής με στόχο να δείξω το παραπλανητικό της περιεχόμενο. Το πρώτο αναφέρεται στην ευθύνη του κράτους για την αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους και το δεύτερο στο ότι το κράτος έχει μετασηματιστεί σε εστία διαφθοράς και διαπλοκής.

Η δημοσιονομική κρίση του κράτους ήταν ο τίτλος ενός προφητικού, όπως τα γεγονότα που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν, βιβλίου του James O'Connor το οποίο κυκλοφόρησε το 1973⁴². Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις του βιβλίου αναφερόταν στο βασικό αδιέξοδο που οδηγούσε η αλλαγή του τρόπου χρηματοδότησης των κρατικών δαπανών με την μείωση της φορολογίας του εισοδήματος και των κερδών και την σταδιακή επέκταση της χρηματοδότησης με δημόσιο δανεισμό. Η αλλαγή αυτή οδηγούσε αναπόφευκτα, όχι απλά σε δημοσιονομική αλλά σε γενικότερη οικονομική κρίση.

Στην αρχική του φάση και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, το παρεμβατικό κράτος χρηματοδοτούσε τις δημόσιες δαπάνες με υψηλή φορολογία των κερδών και των μεγάλων εισοδημάτων. Για παράδειγμα τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950 ο οριακός φορολογικός συντελεστής του φόρου εισοδήματος στις ΗΠΑ και σε άλλες δυτικές χώρες έφτανε ή και ξεπερνούσε το 90%⁴³. Χωρίς να μπούμε σε λεπτομέρειες η δημοσιονομική κρίση του κράτους κινήθηκε παράλληλα με την αλλαγή της φορολογικής πολιτικής, η οποία είχε σαν αποτέλεσμα την επιβολή αντίστροφα προοδευτικών φορολογικών συστημάτων, με παράλληλη αύξηση του δημόσιου χρέους. Αργότερα και ιδίως κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές έχουν δημιουργήσει συνθήκες φορολογικής ασυλίας για τα κέρδη και τα υψηλά εισοδήματα. Η φοροδιαφυγή, οι φορολογικοί παράδεισοι, η ενδοεπιχειρησιακή τιμολόγηση των υπερεθνικών, ο φορολογικός ανταγωνισμός των κρατών για την προσέλκυση επενδύσεων και άλλες συναφείς πρακτικές έχουν στερήσει από το κράτος τη δυνατότητα άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής πολιτικής.

Οι αλλαγές αυτές στις κρατικές πολιτικές χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών, που ως σημειωθεί παρενθετικά ήταν αυτές που δημιούργησαν τις υποδομές και τη ζήτηση για την θεαματική ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα κατά την περίοδο της χρυσής 25/ετίας, δεν οδήγησαν στην αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης και σε ανάπτυξη όπως διατεινόταν οι εμπνευστές τους. Αντίθετα οδήγησαν στο μόνο δυνατό. Την αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους. Η αύξηση του δημόσιου χρέους υπήρξε παντού, σε όλες τις χώρες, ο βασικός μοχλός συρρίκνωσης της ικανότητας του κράτους να ασκεί ανεξάρτητη πολιτική, οικονομική ή άλλη. Και δεν χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια για να διαπιστώσει κανείς ποιοι είναι οι δανειστές του κράτους. Αν κοιτάξει κανείς κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων θα ανακαλύψει το υπερεθνικό τοκογλυφικό κεφάλαιο⁴⁴. Στην εξέλιξη αυτή καθοριστικός ήταν ο ρόλος της κρατικής πολιτικής που με σχετικές θεσμικές και άλλες ρυθμίσεις παραχώρησε τον ουσιαστικό έλεγχο της πίστης και του χρήματος στα ιδιωτικά συμφέροντα.

Η αύξηση του δημόσιου χρέους, αλλά και του ιδιωτικού, αποτέλεσε το μέσο και το πρόσχημα για την επιβολή πολιτικών που επιβάρυναν αποκλειστικά τη μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων. Η δραματική αύξηση της φτώχειας είναι αυτό που σημαδεύει την περίοδο της νεοφιλελεύθερης εποχής. Το είδαμε να συμβαίνει στη δεκαετία του 1980 στις χώρες της

⁴² O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*. Μετάφραση στα ελληνικά Δ. Σιβροπούλου (1977) *Η Δημοσιονομική Κρίση του Κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήση. Για μια σύντομη αλλά εξαιρετικά κατατοπιστική παρουσίαση των κεντρικών σημείων του βιβλίου, αλλά και της συναφούς πλούσιας βιβλιογραφίας, βλέπε: Καραγιωργας ο.π. (1979: 391 επ).

⁴³ Το ηλεκτρονικό περιοδικό Too Much (2013: April 22) παρέχει πληροφορίες σχετικές με την υιοθέτηση οριακού φορολογικού συντελεστή 94% στις ΗΠΑ για εισόδημα πάνω από 200.000 δολάρια σε σημερινές τιμές.

⁴⁴ *Το δίκτυο του χρέους* είναι ο χαρακτηριστικός τίτλος του βιβλίου της Ellen Hodgson Brown. Στο βιβλίο περιγράφεται με πειστικό τρόπο το πώς η οικονομία των ΗΠΑ πιάστηκε στο δίκτυο του χρέους.

Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής. Την επόμενη στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας (στις άλλοτε τίγρεις) και στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού. Σήμερα την υποδούλωση στο υπερεθνικό κεφάλαιο και τη συνακόλουθη εξαθλίωση του μεγαλύτερου μέρους του κόσμου της εργασίας τη βλέπουμε να την επιβάλει το πολιτικό διεθυντήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις χώρες της περιφέρειας της ΕΕ, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιρλανδία, Κύπρο. Και όπως πάνε τα πράγματα σε λίγο θα τις δούμε να εφαρμόζονται και στις χώρες του πυρήνα. Το αστείο στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι όλοι –πολιτικές ελίτ Ευρώπης και κρατών μελών, νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι, μέσα ενημέρωσης κλπ.- διαρρηγνύουν τα ιμάτια τους εναντίον του δημόσιου χρέους της Ελλάδας αλλά τηρούν σιγήν ιχθύος στις περιπτώσεις της Ισπανίας και της Ιρλανδίας που το πρόβλημα δεν είναι το δημόσιο αλλά το ιδιωτικό χρέος.

Το δεύτερο σημείο της νεοφιλελεύθερης κριτικής εστιάζει στα φαινόμενα διαπλοκής και διαφθοράς που θάλλουν στα σύγχρονα κράτη, τόσο στο στενό δημόσιο τομέα όσο και στον ευρύτερο: τοπική αυτοδιοίκηση, δημόσιες επιχειρήσεις, νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, συνεταιρισμούς κλπ⁴⁵. Τα φαινόμενα διαπλοκής και διαφθοράς αξιοποιήθηκαν με αριστοτεχνικό τρόπο από τους νεοφιλελεύθερους για την επίθεσή τους ενάντια στο παρεμβατικό κράτος. Οι νεοφιλελεύθεροι κατόρθωσαν να περάσουν σε πλατειά στρώματα της κοινωνίας την άποψή ότι κύρια πηγή της διαφθοράς είναι το παρεμβατικό κράτος.

Η σύνδεση της διαφθοράς με το παρεμβατικό κράτος είναι επιφανειακή και δεν αντέχει ούτε τον ιστορικό ούτε τον λογικό έλεγχο. Αν η θέση των νεοφιλελεύθερων ήταν ορθή, τότε τα φαινόμενα αυτά θα έπρεπε να είχαν μειωθεί παράλληλα με τον περιορισμό του παρεμβατικού κράτους κατά τα τελευταία 30 με 40 χρόνια. Συνέβει το ακριβώς αντίθετο. Όπως υποστηρίζει ο Kevin Phillips «στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, η διαφθορά είχε προσλάβει ενδημικό χαρακτήρα σε όλες τις χώρες του G7: ΗΠΑ, Ιαπωνία, Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία, Καναδά, Αγγλία... δωροδοκία, κατάχρηση, δόλος, εξαπάτηση και άλλες ‘σκληρές’ μορφές εγκληματικής φιλαργυρίας φουντώνουν με την ίδια ταχύτητα που ανεβαίνουν οι δείκτες των χρηματιστηρίων, η λατρεία της αγοράς και η αποθέωση του κέρδους»⁴⁶.

Η ιστορική έρευνα προσκομίζει στοιχεία που δείχνουν ότι τα φαινόμενα διαπλοκής και διαφθοράς συνδέονται άρρηκτα με τη φύση του καπιταλισμού, τις αγοραίες και ατομιστικές αξίες καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο παράγεται και αναπαράγεται ο καταμερισμός πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Σε κοινωνικά συστήματα όπου η υπέρτατη αξία είναι το ατομικό συμφέρον η ατομική δράση δεν μπορεί παρά να καθορίζεται από την επιθυμία για μεγιστοποίησή του. Στην επιδίωξη αυτή δεν φαίνεται να, και δεν θα μπορούσαν άλλωστε, διαφοροποιούνται οι πολιτικές elite που ασπάζονται και υπηρετούν την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων. Εντελώς επιφανειακά. Οι πολιτικοί για να εξακολουθούν να είναι πολιτικοί πρέπει να εκλέγονται. Όμως για να εκλεγούν έχουν ανάγκη από χρήμα και δημοσιότητα. Και τα δυο αυτά τα διαθέτει το κεφάλαιο. Αν κατά συνέπεια θέλει κανείς να αναζητήσει το βαθύτερο αίτιο της διαφθοράς και της διαπλοκής θα πρέπει να στραφεί στις ιδέες και τις αξίες του καπιταλισμού που υπηρετεί ο νεοφιλελευθερισμός και όχι στις κοινωνικές αξίες του παρεμβατικού κράτους⁴⁷.

⁴⁵ Κύρια πηγή της σχετικής βιβλιογραφίας η συντηρητική (νεοφιλελεύθερη) σχολή της δημόσιας επιλογής, γνωστή ως σχολή της Βιρτζίνιας. Για μια από τις πρώιμες θέσεις της σχολής αυτής βλέπε: Buchanan, J, M. & Tullock, G. (1962) *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Liberty Fund.

⁴⁶ Phillips, K. (2002: 317) *Wealth and Democracy: A Political History of the American Rich*, Crown Publishing Group. Το παράθεμα προέρχεται από τον Hellinger, C. (2010: 48). *The Crisis and Beyond: Thinking Outside the Box*, <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2010-23>

⁴⁷ Chossodovsky (1996/2003: 4). UN (1995).

6. Και για το αύριο τι;

Στην παρούσα συγκυρία δύσκολα μπορεί να κάνει κανείς προβλέψεις. Τα ενδεχόμενα και τα απροσδόκητα είναι τόσα που δεν το επιτρέπουν. Ωστόσο αποτολμώ δυο παρατηρήσεις. Αν η λαϊκή αντίδραση στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που καταληστεύουν το μισθό, τη σύνταξη και την αποταμίευση της συντριπτικής πλειοψηφίας των πολιτών παραμείνει στο χλιαρό σημερινό επίπεδο, τότε τα πράγματα θα συνεχίσουν να κινούνται στην ίδια κατεύθυνση και πιθανώς με επιταχυνόμενο ρυθμό. Θεωρώ επίσης ότι η εφαρμογή μιας εναλλακτικής πολιτικής εξόδου από την κρίση απαιτεί την παρουσία σειράς τεχνικών, οργανωτικών, ιδεολογικών, πολιτικών, κλπ. προϋποθέσεων που δεν υπάρχουν αλλά και που δεν βλέπω να προετοιμάζονται από όσους επιζητούν την έξοδο.

Το μόνο που μπορεί να λεχθεί με απόλυτη βεβαιότητα είναι τούτο: αν δεν αλλάξει τίποτε το αύριο για τον κόσμο της εργασίας θα είναι πολύ χειρότερο από το σήμερα. Και αυτός είναι ακριβώς ο στόχος του νεοφιλελευθερισμού.

Βιβλιογραφία

- Branco, M. C. (2012) Economics Against Democracy, *Review of Radical Political Economics*, V. 44(1): 23-39.
- Brown, E. H. (2008) *The Web of Debt: The Shocking Truth About Our Money System And How We Can Break Free*, Third Millennium Press.
- Buchanan, J. M. & Tullock, G. (1962) *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Liberty Fund.
- Chang, H. J. (2011) *23 Αλήθειες που δεν μας Λένε για τον Καπιταλισμό*, Εκδόσεις Κατσανιώτη
- Chossodovsky, M. (2003) *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Global Research.
- Crotty, J. (2012) The great austerity war: what caused the US deficit crisis and who should pay to fix it? *Cambridge Journal of Economics* 36: 79–104
- Crozier, M., Huntington, S. & Watanuki, J. (1975) *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York University Press.
- Edwards, C. (1985) *The Fragmented World: Competing Perspectives on Trade, Money and Crisis*, Methuen.
- Galbraith, J. K. (1976) *Το Χρήμα*, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Galbraith, J. K. (1980) *Η Εποχή της Αβεβαιότητας*, Εκδόσεις Παπαζήση
- Friedman, M. (1962/1982: 8). *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press.
- Friedman, M., Schwartz, A. J. (1963: 229) *A Monetary Theory of the United States, 1867 – 1960*, Princeton University Press.
- Hayek, F. (1944) *The Road to Serfdom*, Routledge.
- Hayek, F. (1976/2008) *The Denationalization of Money*, The Institute of Economic Affairs.
- Hayek, F. (1982) *Law, Legislation and Liberty*, Routledge and Keagan Paul
- Hayek, F. (1991) *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, The University of Chicago Press.
- Hellinger, C. (2010) *The Crisis and Beyond: Thinking Outside the Box*, <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2010-23>
- Καράγιωργας, Δ. (1979) *Δημόσια Οικονομική Ι: Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Καράγιωργας, Σ. (1985/1994) Η διαχείριση της κρίσης από τα αστικά κόμματα, 1985' και 'Η πολιτική των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ευρώπης για τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης, 1985', στο *Μελέτες, Άρθρα, Ομιλίες*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

- Kotz, D. M., Hall, T. (2009) *The Marxist Crisis Theory and the Current Crisis*, Internet.
- Μαρξ – Ένγκελς (αχρονολόγητο) *Διαλεχτά Έργα*, Τόμος Δεύτερος, Εκδοτικός Οίκος Γνώσεις.
- Marx, K. (1973) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, Macmillan.
- Minsky, H. (1996: xii) Foreword, στο Whalen, C. J. (ed: 1996) *Political Economy for the 21st Century*, M. E. Sharpe
- Μπογιόπουλος, Ν. (2011) *Είναι ο Καπιταλισμός ηλίθιε*, Εκδοτικός οίκος Α. Α. Λιβάνη.
- Πάκος, Θ. (1992) *Κλαδική Οικονομική Ι: Ανταγωνισμός, Συγκέντρωση και Τεχνολογία*, Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Πάκος (2001) Το διανεμητικό υπόβαθρο της κοινωνίας των 2/3, στο Πάκος (2001, επιμ.) *Η κοινωνία των 2/3. Διαστάσεις του Σύγχρονου Κοινωνικού Προβλήματος: Δημοκρατία, Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καπιταλισμός στο Κατώφλι του 21^{ου} Αιώνα*, Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου.
- Πάκος, Θ. (Αδημοσίευτο) Η οικονομική πολιτική της δικτατορίας.
- Phillips-Fein, K. (2009) *Invisible Hands: The Businessmen's Crusade Against the New Deal*, W.W. Norton.
- Phillips, K. (2002) *Wealth and Democracy: A Political History of the American Rich*, Crown Publishing Group.
- Zarlenga, S. (2002) *The Los Science of Money*, American Monetary Institute.
- Schweickart, D. (1996) *Against Capitalism*, Westview Press
- Silk, L. & Vogel, D. (1979) *Ethics and Profits: the Crisis of Confidence in American Business*. New York. Simon & Schuter.
- Rothbart, M. (1971/2002) The Individualist, *Journal of Libertarian Studies*, Fall 2002.
- Too Much (2013) April 22.
- Τουσέν, Ε. (2012) *Ο Νεοφιλελευθερισμός από τις Απαρχές του έως τις μέρες μας*, Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ.
- United Nations (1995) *Conference of Crime Prevention*, Cairo, May.

Neoliberalism and crisis

Th. Pakos, Professor of Economics, Emeritus, Department of Economic and Regional Development, Panteion University

Abstract

The purpose of this paper is to bring forward some historical and analytical arguments in order to support the following five points of view: a) the burden of the present economic crisis, the culmination of a series of milder ones, falls exclusively on the shoulders of the working people, b) the deeper cause of the crisis is closely connected with the neoliberal ideology and neoliberal economic policies that dominate the world economy and politics, relatively restrained, since 1975 and completely unrestrained from 1990 to the present day, c) the neoliberal economic policies currently applied by the IMF and EE are similar to those prevailing before the other disastrous crisis of the 1929, d) the tragedy the working class is going through -high unemployment, huge wage and pension cuts, demolition of the welfare state, sell off of the public property, looting of the property of the working people, etc- is the intentional and desirable result of the applied neoliberal economic policies, e) the application of the neoliberal economic policies presupposes, and contributes to, the drastic decline of political democracy.

The text consists of six short parts. In the first part the characteristics and the consequences of the crisis are described. The next is devoted to the role the neoliberal economic policies had in the eruption, the dissemination and the persistence of the crisis. The third part considers the enactment of the welfare state after the crisis of the 1929 and the next refers to the demolition of the welfare state and the erosion of political democracy since the middle of the 1970's. In the fifth part the propagandistic role the neoliberal economists and politicians had played for the legitimization of the neoliberal economic policies is analyzed. The paper concludes with the prediction that the continuation of the same policies will not lead to the termination but to the recrudescence of the crisis.